

אם הוא מכיר את מר אברהם. הילד הביט עליו ולא הבין, למה עליו להכיר את אברהם מאור כשדים, וענה לא, לא מכיר. "מה, אתה אינך מכיר את הסבא שלך?" - והכיתה פרצה בשחוק, משום שהילד אינו מכיר את הסבא שלו, שיש לו 20 ילדים. ברור שסיפורי המקרא לא עסקו הרבה זמן בתנ"ך ועברו לברית החדשה, אך אנחנו לא נשארנו עוד בכיתה בשיעורי הדת.

שעור זמרה הייתה עיניו מסוג אחר. המורה הופיע עם כינור והתחיל לתרגל עם הכיתה שירת סולמות, ואחר כך המשיך בשירים ידועים לכל ילד. אבל המורה לא התכוון לשירה חופשית, משותפת, להרפיית המתח; מטרתו הייתה להשיג משמעת מוחלטת ולבחון שמיעה מוסיקלית. הילד חייב היה לשיר בדיוק בהתאם ללחן שניגן ואבוי למזיף; פליק עם הקשת על היד הייתה התגובה המיידית. לאחר הכל, שירה היא עניין יותר מדי רציני, כדי להשאירה בידי ילד להנאתו. לאותה סוגיה שייך גם לימוד הטקסטים של השירים. רוב התמלילים של שירי העם הגרמנים, הידועים בזמננו, חוברו ע"י משוררים מהמאה התשע עשרה. בודאי היו בהם יותר מבית אחד הידוע בפי העם. המורים עמדו על כך, שילמדו את מילות השירים בעל פה, על כל בתיים, וערכו מבחנים על כך. מנהג זה, לצטט מהתנ"ך, מהספרות או מהשירה בעל פה, קיים לעתים גם אצלנו; יש עשבים שוטים שלא ניתנים להזכרה.

חופשת הקיץ - החופש הגדול - התקיים בבתי הספר הגרמנים מ - 1 ביולי עד 1 באוגוסט, כחודש ימים. בהשוואה להיום, לא היו פחות ימי חופשה בתוכנית הלימודים; החלוקה הייתה אחרת: חופשת הסתיו הייתה שלושה שבועות, ובחג המולד ובחג הפסחא כשבועיים. היום, עם רמת החיים המערבית הגבוהה, בתי הספר נסגרים על פי חלוקה אזורית, בחודשים יולי ואוגוסט, על מנת להקל על עומס זרם הנופשים בכבישים ובמקומות נופש ומרגוע. התחלת שנת הלימודים לא השתנתה: אחרי חופשת חג הפסחא. הנימוק, כפי שהסבירו לנו פעם, היה בזה, שעומס הבחינות לסיום שנת הלימודים חל בעונה הקרה ולא בחום הקיץ. אשר לחום של הקיץ: עם בשעה 10:00 בבוקר כספית התרמומטר הגיעה ל $25^{\circ}C$ בצל, בית הספר נסגר. מיותר לציין שימים כאלה היו נדירים ביותר. קשר בל יינתק לעונה היה גם הלבוש. בשבילנו להזיע ולקפוא היו פונקציה של חודשי השנה ולא של טמפרטורה מקרית באותו יום. הסממנים היו מובהקים: תחתוני כותנה קלים ולא הצמר האובליגטורי, חולצה זקה, גרביים קצרות (שים לב), ולא גרבי צמר סרוגות מתוצרת בית, קללה אירופית. מכרים סיפרו לי שיוליאנה, המלכה האם ההולנדית, לא שכחה מעולם, שאמה, המלכה ווילהלמינה, הכריחה אותה לגרוב גרבי צמר, שעצמה סרגה, במקום גרבי משי, כשאר חברותיה, סנדלים, ובשום פנים ואופן לא משהו נוסף. כמובן, ככלל מקום בעולם, היו גם אצלנו ילדים, שהלכו לפני המחנה וכולם נגררו אחריהם.

נדמה לי כי הייתה קיימת גם מעין חלוקה בלתי כתובה בבחירת מקומות הנופש ע"י תושבי האזורים השונים בגרמניה. בכל אופן, תושבי צפון-מזרח בחרו בעיקר בים הבלטי, ואילו תושבי צפון-מערב נטו לנפוש בים הצפוני; זאת לגבי משפחות עם ילדים. מבוגרים, בלי ילדים, העדיפו בדרך כלל, את אזורי ההרים הבינוניים, מ'הרי הענקים' (Riesengebirge) וגלאץ בשלזיה במזרח, הרי הארץ (Harz) ותורינגיה במרכז ועד ליער השחור במערב. לאלפים הבווארים הגיעו פחות.

בשנים הראשונות, אפוא, בלינו את הקיץ בים הבלטי - בקולברג, עיר קיט גדולה ומועדפת ע"י יהודים. אשר להעדפה, או ה"למה דווקא" - לעניין זה היו סיבות, שבחלקן לא היו תלויות בכלל ביהודים, אלא ביחס היותר או פחות אנטישמי של ציבור הנופשים הגרמני הלא יהודי. האנטישמיות בגרמניה, כחלק מן הנוף התרבותי, הייתה קודם כל נחלת הימין (רובד חברתי שניתן בהחלט לזהותו עם אוריינטציה פוליטית), כשהאצולה, ההון והתעשייה הכבדה הן נציגיה הבולטים, אך גם הפקידות הבינונית והזוטרה. ציבור זה לא רצה להתערבב ביהודים, וסירב לשבת אתם ליד שולחן אחד ולגור אתם תחת קורת גג אחת. כך הסתמנה הבנה בלתי כתובה לפיה מקומות נופש או מרגוע ככלל (דבר נדיר), בתי מלון ובתי הבראה, מסעדות ופנסיונים ומשכירי חדרים הביעו את אי רצונם לארח יהודים. "יהודים אינם רצויים" - יתכן שנתלה שלט מעין זה או היה קיים בצורתו הבלתי כתובה: היהודים ידעו לאן לא ללכת. כמו-כן הפיצה העיתונות היהודית כל שנה רשימות של מקומות, בהן יהודים לא רצויים. מי שניסה להתעלם מכך יכול היה לזכות בקילוח צוננים בנוסח